

ชุมชนบ้านจำรุง : การจัดการทุนทางสังคมและความเข้มแข็งผ่านกิจกรรม

ฤทัยรัตน์ รัตนสร้อย

บทนำ

ปัจจุบันนักวิชาการได้หันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องทุนทางสังคม โดยเฉพาะในชุมชนที่สามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้วิกฤตการณ์ต่างๆ เพื่อให้เข้าใจถึงกระบวนการทำงานของทุนทางสังคมที่นำพาชุมชนให้ดำรงอยู่ได้ ซึ่งการศึกษาเรื่องทุนทางสังคมที่ผ่านมามีพัฒนาการของการศึกษาและความรู้ดังนี้

ในช่วงเริ่มต้นของการศึกษาวิจัย (พ.ศ. 2546-2547 แบ่งตามผลการศึกษาจากวิทยานิพนธ์ของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ภายใต้แนวความคิดนี้ นักวิจัยให้ความสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น พัฒนาการของการดำเนินงานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระเจง (กนกวรรณ จินานุกวัฒนา, 2546) การจัดการป่าสมุนไพรรองชุมชนปลักไม้ลาย (พระมหาธนพล พรหมสุวรรณ, 2546) เป็นต้น เพื่อให้ทราบถึงจุดเริ่มต้นของการริเริ่มก่อตั้ง การดำเนินงาน รวมถึงการฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ จากนั้นจึงทำความเข้าใจถึงกระบวนการทุนทางสังคมที่สอดแทรกอยู่ในการทำงานแต่ละขั้นตอนว่ามีส่วนส่งเสริมให้กิจกรรมนั้นราบรื่น หรือฝ่าฟันอุปสรรคไปได้ได้อย่างไร ซึ่งเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับการดำเนินกิจกรรมนั่นเอง ดังนั้นองค์ความรู้ในเรื่องทุนทางสังคมที่ได้ในช่วงนี้ก็คือ ทุนทางสังคมมีส่วนสำคัญที่ทำให้การดำเนินงานของชุมชนประสบความสำเร็จ

การศึกษาวิจัยในช่วงต่อมา (พ.ศ. 2549-2550) นักวิจัยยังคงให้ความสนใจศึกษาทุนทางสังคมในประเด็นที่มีส่วนสำคัญในการช่วยให้กิจกรรมต่างๆ ประสบผลสำเร็จ แต่มีการค้นพบความรู้เพิ่มเติม กล่าวคือ นอกจากชุมชนสามารถใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ไปเกื้อหนุนให้กิจกรรมประสบผลสำเร็จ ในขณะเดียวกันกิจกรรมที่จัดขึ้นก็มีส่วนช่วยให้ทุนทางสังคมนั้นเพิ่มขึ้นด้วย และยังค้นพบอีกว่าทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนสามารถลดลง เพิ่มขึ้น กลับไปมาได้เมื่อมีปัจจัยมากระทบ นอกจากนี้ยังมีนักวิจัยบางท่านสนใจศึกษาทุนทางสังคมในแง่มุมที่ต่างออกไป นั่นคือศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคม พบว่า ชุมชนสามารถเพิ่มระดับของทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วให้สูงขึ้นได้ด้วยการต่อยอดกิจกรรมออกไป ซึ่งเป็นการช่วยยืนยันความรู้ที่ได้ นั่นคือ ทุนทางสังคมช่วยส่งเสริมกิจกรรมและกิจกรรมก็สร้างเสริมทุนทางสังคมให้เพิ่มขึ้นนั่นเอง

นอกจากนี้ผลการศึกษาในเรื่องทุนทางสังคมยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของการนำไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็ง ฟังตนเองได้ ยืนยันได้จากงานวิจัยของ ภมรรัตน์ สุธรรม (พ.ศ. 2546) ที่ทำการศึกษาวิจัยเรื่องพลวัตชุมชนกับการฟังตนเองในภาคตะวันตกผ่านการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มกิจกรรมหรือองค์กรภายในชุมชน ผลการศึกษาพบว่าองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

ผลการวิจัยยังแสดงให้เห็นอีกว่าชุมชนชนบทของไทยได้เปลี่ยนวิกฤตให้กลับมาเป็นโอกาส โอกาสที่ชุมชนได้เรียนรู้งานพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นโดยชาวชุมชนเอง จนนำไปสู่ข้อสรุประดับหนึ่งว่า การแก้ปัญหาของประเทศ ชุมชนซึ่งเป็นหน่วยย่อยที่สุดจะต้องตระหนักในภารกิจและความรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหา ประเทศชาติจึงจะฝ่าวิกฤตได้โดยจะต้องสร้างเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนท้องถิ่นให้พึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด เพราะการพึ่งตนเองจะนำไปสู่การสร้างชุมชนเข้มแข็งที่ยั่งยืนมีอิสระและมีภูมิคุ้มกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าความพยายามของทั้งภาครัฐ เอกชน และตัวชุมชนเองที่จะพัฒนาให้ชุมชนต่าง ๆ มีความเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้มีทั้งที่ประสบผลสำเร็จ และไม่ประสบผลสำเร็จ กล่าวคือ บางชุมชนสามารถพัฒนาตนเองให้เข้มแข็งขึ้นมาได้ในระดับหนึ่งแต่ไม่ยั่งยืนต่อเนื่อง แต่บางชุมชนสามารถพัฒนาตนเองให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อเนื่องมาได้ เช่น ชุมชนไม้เรียง ประชาคมน่าน บ้านนาอีสาน เป็นต้น จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่าชุมชนที่สามารถดำรงความเข้มแข็งของตนเองได้ยั่งยืนต่อเนื่องนั้น มีความเป็นมา เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และวิธีการจัดการตนเองอย่างไร โดยอธิบายภายใต้มิติของทุนทางสังคม

บทความนี้ผู้เขียนนำเสนอพัฒนาการของบ้านจำรุงในช่วงเวลาต่างๆ เพื่อให้เห็นพลวัตหรือการเปลี่ยนแปลงของทุนทางสังคม และความเข้มแข็งของชุมชน ภูพื้น(สร้างความเข้าใจ)สู่การเชื่อมโยงประเด็นสำคัญที่ผู้เขียนเห็นว่าชุมชนดำเนินการได้อย่างโดดเด่นในการนำทุนทางสังคมมาใช้แก้ปัญหา ตอบสนองความต้องการ และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้ คือ “การสร้างความเข้มแข็งผ่านการจัดการทุนทางสังคมในกิจกรรมต่างๆ” โดยช่วงเริ่มต้นของชุมชนได้สะท้อนถึงทุนทางสังคมและความเข้มแข็งของชุมชนในอดีตผ่านพัฒนาการความเป็นมาของชุมชน เริ่มตั้งแต่การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน สภาพแวดล้อมของชุมชนด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เห็นระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกในชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ก่อเกิดระบบวิถีชีวิตและค่านิยม (ภายใต้ระบบคิดทุนทางสังคม) ที่เรียบง่าย พึ่งพิงอิงอาศัยระหว่างกันและพึ่งตนเองได้ ช่วงเวลาต่อมาสะท้อนให้เห็นทุนทางสังคม และความเข้มแข็งของชุมชนลดลงเกิดจากอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งเข้ามาบีบบาทต่อระบบคิดที่เน้นทุนนิยมมากขึ้น ทำให้วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป จากที่เคยเอื้อเฟื้อระหว่างกันกลับลดน้อยลง กลายเป็นวิถีชีวิตที่เป็นปัจเจกมากขึ้น เริ่มพึ่งพาปัจจัยการผลิตและการดำรงชีวิตจากภายนอก ถึงแม้วิถีชีวิตและระบบคิดเชิงคุณค่าที่ถูกหล่อหลอมจากทุนทางสังคมในอดีตจะถูกระบบคิดทุนนิยมเบียดแทรกเข้ามาเมื่ออิทธิพลต่อระบบคิดมากขึ้น แต่ชุมชนแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งสามารถควบคุมปรับตัวได้และนำทุนทางสังคมที่มีในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์

บ้านจำรุง : ทูทางสังคมและความเข้มแข็งในอดีต

ชาวจำรุงสืบเชื้อสายมาจากคนชองที่อาศัยอยู่ในเมืองจันทน์และเมืองตราด อพยพหนีสงครามจากฝรั่งเศสมาทางเรือ มาขึ้นฝั่งตรงปากแม่น้ำประแส ลงหลักปักฐานจับจองพื้นที่ทำมาหากิน ช่วยกันสร้างบ้านสร้างเมือง อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย และมีการผสมเชื้อชาติกับคนจีนที่เข้ามาค้าขายตามเมืองท่าต่าง ๆ เมื่อผู้คนหลังไหลเข้ามามากขึ้น พื้นที่ทำกินลดน้อยลง ชาวจำรุงจึงอพยพมาหาพื้นที่ทำกินใหม่ ณ พื้นที่ทำเป็นที่ตั้งของชุมชนในปัจจุบัน เนื่องจากเป็นทำเลที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีเนินป่า มีน้ำไหลผ่านที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การประกอบอาชีพทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักในสมัยนั้น ชาวบ้านกลุ่มแรกที่อพยพมาอยู่มีด้วยกัน 5 ตระกูลใหญ่ ช่วยกันสร้างบ้านสร้างเรือน หักร้างถางพงปรับพื้นที่ทำนา อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างพี่น้อง พี่งอิงอาศัยระหว่างกันและระหว่างธรรมชาติ นำไปสู่วิถีชีวิตที่ถ้อยทีถ้อยอาศัย พอเพียง และพึ่งตนเองได้จากทรัพยากรที่มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่ออาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานาน ประกอบกับมีวิถีชีวิตที่เอื้อประโยชน์ระหว่างกันทั้งมนุษย์และธรรมชาติ คนในชุมชนจึงสร้างแบบแผน ระเบียบปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสมของการอยู่ร่วมกัน ผ่านประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อต่าง ๆ ที่แสดงออกถึงความเคารพต่อญาติผู้ใหญ่ และเคารพต่อธรรมชาติ เมื่อคนในชุมชนมีประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อร่วมกัน ความสนิทสนมก็ยิ่งมีมากขึ้น เพราะประเพณีช่วยดึงคนในชุมชนมาพบปะสังสรรค์กัน แลกเปลี่ยนสารทุกข์สุขดิบ เกิดความรักใคร่กลมเกลียว สัมผัสความสามัคคีกันมากขึ้น ร่วมมือร่วมใจกัน ทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนให้ลุล่วงไปได้เป็นแบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติ ประกอบกับชุมชนมีวิถีชีวิตที่ใกล้ชิดกับวัดและผู้นำตามธรรมชาติ คือเจ้าอาวาสวัดจำรุงที่เป็นที่เคารพนับถือ จึงเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้คนใกล้ชิดศาสนา เกิดการซึมซับหลักธรรมคำสอนที่นำไปสู่การอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

จากประวัติ พัฒนาการของการก่อตั้งชุมชนที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งที่แสดงออกในรูปแบบของวิถีชีวิตที่พึ่งตนเองได้ ทั้งการหาอาหาร การประกอบอาชีพ เพราะมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ มีวิถีชีวิตที่พึ่งอิงอาศัยระหว่างกัน ร่วมไม้ร่วมมือทำกิจกรรมต่าง ๆ เพราะมีความสัมพันธ์ที่สนิทสนมรักใคร่ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการเข้าร่วมประเพณีพิธีกรรมที่ได้มาพบปะพูดคุยอย่างสม่ำเสมอ ประกอบกับการที่คนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติจึงมีระบบของผู้อาวุโสที่

กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ เราเห็นถึงองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยภายใน ได้แก่ ทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ความเป็นเครือญาติ ประเพณี วัฒนธรรมที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน และมีผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเชื่อฟังและเคารพนับถือ ปัจจัยภายในเหล่านี้ส่งผลต่อระบบคิดที่แบ่งปันกัน รักใคร่กลมเกลียว ไร้วางใจกันจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การเรียนรู้เพื่อตอบแทนธรรมชาติจากการใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินและการประกอบอาชีพ ระบบคิดเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติต่อกันในลักษณะของความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ไร้วางใจกัน สามัคคีร่วมแรงร่วมใจทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การสร้างบ้านเรือน การหักล้างถางพงทำไร่ นา การแบ่งปันอาหารที่หามาได้จากธรรมชาติ รวมถึงการมีน้ำใจร่วมงานสำคัญ ๆ ของชุมชน ซึ่งวิธีปฏิบัติเหล่านี้ช่วยให้เกิดการกระจายทรัพยากรในชุมชนอย่างทั่วถึง คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น สมัคสมานสามัคคี ดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสงบสุข พอเพียง และพึ่งตนเองได้ ความสัมพันธ์เชื่อมโยงที่กล่าวมาคือ ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นพร้อมกับการก่อตั้งชุมชนในช่วงแรก และสะท้อนถึงความเข้มแข็งของชุมชน

บ้านจำรุง : ทุนทางสังคมและความเข้มแข็งที่ลดลง

เมื่อเข้าสู่ พ.ศ. 2504 ถือเป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับบ้านจำรุงอย่างเห็นได้ชัด เมื่อการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยพยายามเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตของประเทศจากเกษตรกรรมดั้งเดิมเป็นเกษตรกรรมสมัยใหม่ เพื่อให้มีปริมาณผลผลิตมากพอที่จะป้อนเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและตลาดโลก การปรับเปลี่ยนการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้านี้ จึงจำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ กระแสของความทันสมัยนี้เองที่ได้หลั่งไหลเข้ามาในชุมชนบ้านจำรุงเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ทั่วไปในประเทศอย่างไม่อาจปฏิเสธได้เช่นเดียวกัน ทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวจำรุงที่พึ่งพิงอิงอาศัยธรรมชาติ พึ่งพิงอิงอาศัยระหว่างกันและพึ่งตนเองได้ภายในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปที่ละเล็กละน้อย เริ่มจากการเข้ามาของเทคโนโลยีการผลิตและรัฐในรูปแบบของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ รถไถนาเดินตามนำไปสู่การพึ่งเทคโนโลยีจากภายนอกอย่างรวดเร็ว การเข้ามาพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในการสร้างอ่างเก็บน้ำได้กระทบต่อแหล่งกำเนิดน้ำตามธรรมชาติ (ตาน้ำ) ของชุมชน น้ำกลับมีปริมาณ

พัฒนาการของชุมชนในช่วงเวลานี้สะท้อนให้เห็นว่าเริ่มเกิดความอ่อนแอของทุนทางสังคม เนื่องจากองค์ประกอบของทุนทางสังคมในส่วนที่เป็นปัจจัยภายในถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไป มีบทบาทในการส่งผลกระทบต่อระบบคิดและวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนน้อยลง ในขณะที่ปัจจัยภายนอกมีอิทธิพลต่อระบบคิดและวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนมากขึ้น ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การพัฒนากระแสหลักที่เข้ามาในรูปของเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน เช่น อ่างเก็บน้ำ ไฟฟ้า และการส่งเสริมการทำเกษตรกรรมแผนใหม่ เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน(รวมถึงการเปลี่ยนแปลงปัจจัยภายใน ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลง ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างเช่นการลงแรงลงแขกขาดหายไป)โดยเฉพาะระบบคิดที่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะการเห็นประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม ให้ความสำคัญกับความมั่งคั่งร่ำรวยมากกว่าการใช้ชีวิตในแบบพออยู่พอกิน ส่งผลต่อการปฏิบัติ เช่น หักล้างทางพงเพื่อขยายพื้นที่ทำกินเพาะปลูกพืชเชิงการค้า นำสารเคมีเข้ามาใช้ในการเกษตร คนในชุมชนไปมาหาสู่กันน้อยลง ผลที่เกิดขึ้น คือ ต่างคนต่างอยู่ และมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาภายนอกมากขึ้น

บ้านจำรุง : วิธีการจัดการความเข้มแข็งของชุมชนผ่านกิจกรรม

การเข้ามาของการพัฒนากระแสหลัก ได้กระทบต่อทุนทางสังคมที่เป็นปัจจัยภายในและส่งผลต่อระบบคิดวิถีปฏิบัติของคนในชุมชน จนทำให้วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตและเกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ขาดความอุดมสมบูรณ์ ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดน้อยลง ปัญหาสุขภาพของเกษตรกรที่ทำการผลิตโดยใช้สารเคมี เป็นต้น

ถึงแม้ว่าทุนทางสังคมที่เป็นปัจจัยภายในชุมชนจะอ่อนแอและลดบทบาทลงจากการส่งผลต่อระบบคิดของคนในชุมชน แต่ทุนทางสังคมนั้นยังคงมีอยู่โดยเฉพาะความเหนียวแน่นของระบบเครือญาติ ระบบอาวุโส ผู้นำและแกนนำหลักที่มีระบบคิดต้องการเห็นคนในชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดังนั้นเมื่อชุมชนประสบปัญหามาถึงจุดหนึ่ง คนในชุมชนจึงเริ่มตระหนักและพยายามร่วมมือกันผลักดันให้มีการฟื้นฟูวิถีชีวิตดั้งเดิมขึ้นมาใหม่เพื่อต่อสู้และปรับตัวเองให้อยู่ในสถานการณ์ปัจจุบันได้ ดังนั้นตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529-2552 คนในชุมชนจึงริเริ่มก่อตั้งกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาของชุมชนเอง ซึ่งในปัจจุบันมีทั้งหมดกว่า 24 กลุ่ม¹

จากกลุ่มกิจกรรมที่มีมากกว่า 24 กลุ่ม ผู้เขียนได้เลือกศึกษาและนำเสนอ 3 กิจกรรมที่มีความโดดเด่นในการแก้ปัญหา ตอบสนองความต้องการของชุมชนและแสดงให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนแปลงในการร่วมกันทำงานหรือวิธีการบริหารงานของผู้นำในแต่ละรุ่น ได้แก่ กิจกรรมร้านค้าชุมชนซึ่งเป็นกิจกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของทุนทางสังคมที่ชุมชนนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการ สามารถแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชนในขณะนั้น คือ การมีกองทุนพัฒนาหมู่บ้านของชุมชนเองและแก้ปัญหาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ลดลง กิจกรรมศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและผู้สูงอายุที่เชื่อมต่อกับกิจกรรมร้านค้าชุมชน และกิจกรรมเวทีประชุมสภาหมู่บ้านที่สร้างการเชื่อมโยงกิจกรรมทุกกลุ่มในชุมชน โดยที่ 2 กิจกรรมหลังเกิดขึ้นเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาเรื่องทรัพยากรเสื่อมโทรม ปัญหาสุขภาพของคนในชุมชน ปัญหาราคาพืชผลทางการเกษตร เป็นต้น ภายใต้ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู คน ดิน น้ำ ป่า

โดยที่ผู้เขียนเน้นการนำเสนอการจัดการกิจกรรมร้านค้าชุมชนของผู้นำและแกนนำหลักในช่วง พ.ศ. 2529-2547 เพื่อสะท้อนถึงทุนทางสังคมทั้งในส่วนที่ชุมชนนำมาใช้ดำเนินกิจกรรมและผลที่เกิดขึ้น ส่วนกิจกรรมศูนย์การเรียนรู้ และเวทีประชุมสภาหมู่บ้านอยู่ในช่วงการ

¹ ได้แก่ ร้านค้าชุมชนหรือศูนย์สาธิตการตลาด ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนและผู้สูงอายุบ้านจำรุง ชมรมผู้สูงอายุบ้านจำรุง กลุ่มเกษตรพื้นบ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มธนาคารขยะและสิ่งแวดล้อม กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มที่พัทชุมชนโฮมสเตย์ ชมรมอินทโชติการุณย์ ชมรมเปตองอินทโชติ อำเภอกแกลง กลุ่มพัฒนาอาชีพ กลุ่มเยาวชน กลุ่มกองทุนเงินล้าน (กทบ.) กลุ่มวิทยุชุมชนกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน กลุ่มรักษาวัดนธรรมท้องถิ่น กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาอาสาบ้านจำรุง กองทุนสวัสดิการบ้านจำรุง กลุ่มชาวนา กลุ่มธนาคารชุมชนบ้านจำรุง กลุ่มแปรรูปผลผลิต เครือข่ายองค์กรชุมชนบ้าน กลุ่มรวมซื้อรวมขายยางพารา ทุกกลุ่มกิจกรรมเกิดขึ้นตามจังหวะเวลาแม้ว่าบางกิจกรรมจะได้รับการหนุนเสริมจากภายนอกแต่ก็มีการปรับใช้ให้เหมาะสมกับชุมชนเพื่อความยั่งยืนของกิจกรรมนั้น ๆ

กิจกรรมร้านค้าชุมชน

การจัดการชุมชนในยุคเริ่มแรก (พ.ศ. 2529-2542) มีความสัมพันธ์กับทางราชการเป็นหลัก การทำงานจึงอยู่ในลักษณะของการมีขอบเขต มีงบประมาณมาให้ชุมชนรวมถึงการจัดการร้านค้าชุมชนด้วยเช่นกัน ซึ่งมีวิธีการดำเนินงานดังนี้ เริ่มจากการประชุมปรึกษาหารือกันแบบไม่เป็นทางการระหว่างเจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำหมู่บ้าน² ผู้นำและแกนนำหลัก เพื่อหาแนวทางการดำเนินงานตอบสนองนโยบายของรัฐ ขณะเดียวกันต้องให้สอดคล้องกับปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ด้วย คือการไม่มีทุนของชุมชนเองมาพัฒนาหมู่บ้าน ต้องรอนงบประมาณจากรัฐที่ล่าช้าไม่ทันต่อการแก้ปัญหา ประกอบกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนห่างเหินไปตั้งแต่มีกระแสพัฒนาเข้ามาทำให้คนหันมาใส่ใจความเป็นอยู่ของตนเองมากขึ้น ความใส่ใจและความเอื้อเฟื้อกันระหว่างเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องลดลง ดังนั้นเพื่อแก้ไขปัญหานี้ก่อนเป็นอันดับแรก จึงตกลงใจกันว่าเห็นควรที่จะจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาดในรูปแบบร้านค้าชุมชนขึ้นมาก่อน เพื่อจัดหาทุนเอาไว้อใช้ในหมู่บ้าน **สะท้อนให้เห็นองค์ประกอบของทุนทางสังคมตัวหนึ่งที่มีส่วนในกระบวนการแก้ปัญหา คือ ความเป็นญาติพี่น้อง** จากนั้นคณะกรรมการชุมชนได้ไปศึกษาดูงานเรื่องร้านค้าเพื่อสร้างประสบการณ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เมื่อกลับมาจึงประชุมปรึกษาหารือกันเพื่อทำการคัดเลือกคณะกรรมการร้านค้าชุมชนขึ้นมาบริหารจัดการร้านค้า ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคณะกรรมการชุมชนอยู่แล้ว เพราะเป็นคนในชุมชนไว้วางใจ เชื่อใจในความเป็นคนดี ซื่อสัตย์ เสียสละ จากที่เคยทำงานสาธารณสุขในชุมชน เช่น ช่วยทำถนน ทำไฟฟ้ามาก่อน **นอกจากจุดเริ่มต้นที่มาจากความต้องการอย่างแท้จริงแล้ว คณะกรรมการร้านค้าที่ซื่อสัตย์สุจริตมีความเสียสละ เป็นที่ไว้วางใจของคนในชุมชนก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งของทุนทางสังคมที่ทำให้ร้านค้าชุมชนเข้มแข็งดำเนินมาได้จนถึงปัจจุบัน** นอกจากนั้นการจัดการร้านค้ายังใช้วิธีการระดมทุนเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและความเป็นเจ้าของร่วมกัน เพื่อให้ร้านค้าชุมชนเป็นของคนในชุมชนอย่างแท้จริง ประกอบกับเพื่อแก้ไขปัญหารื่องความสัมพันธ์ที่ห่างเหินและใช้วิธีการให้ทุกคนช่วยกันสอดส่องดูแลของที่เปรียบเสมือนของ ๆ ตนเอง ซื่อสัตย์ ไม่ขโมยฉ้อโกง โคร่งสร้าง

² ในขณะนั้นมีหน้าที่รับนโยบาย “สุขภาพดีถ้วนหน้า” จากรัฐมาปฏิบัติให้พื้นที่ระดับหมู่บ้านผ่านเกณฑ์ที่กำหนด คือมีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน มีหอกระจายข่าวหรือเสียงตามสาย มีส้วมใช้ทุกหลังคาเรือน มีถังขยะภายในหมู่บ้าน มีที่เก็บน้ำไว้ใช้ตลอดปี มีรั้วรอบขอบชิด และมีศูนย์สาธิตการตลาด

วิธีการจัดการร้านค้าถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตการประกอบอาชีพเกษตรกรรม สอดคล้องต่อการตอบสนองปัญหาชุมชนขณะนั้น และสอดคล้องกับปัจจัยภายนอกที่เข้ามา เช่น มีการจ้างคนมาขายของประจำแทนการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนรับผิดชอบ ย้ายสถานที่ดำเนินกิจกรรมและปรับเปลี่ยนมาเป็นศูนย์การเรียนรู้และผู้สูงอายุบ้านจำรุงเพราะได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนมิยาซาวาและโครงการ SIP บทบาทความสำคัญ(ของร้านค้า) ลดลงเนื่องจากการตอบสนองปัญหาใหม่ของชุมชนทำได้น้อยลง เป็นต้น

การจัดการร้านค้าชุมชนแสดงให้เห็นถึงผลสำเร็จที่สะท้อนความเข้มแข็งของชุมชนและทุนทางสังคมที่นำมาใช้ในการจัดการ ขณะเดียวกันก็สร้างทุนทางสังคมให้เกิดเพิ่มขึ้นในชุมชนด้วย คือ สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมโดยคณะกรรมการช่วยกันบริหารจัดการ สมาชิกช่วยกันซื้อ-ขาย สร้างการเรียนรู้จากการร่วมบริหารจัดการ ในขณะเดียวกันก็สร้างให้เกิดผู้นำขึ้นจากการปฏิบัติงานจริง สร้างให้เกิดการสื่อสารเชื่อมความสัมพันธ์ในระดับบุคคลระหว่างคณะกรรมการและสมาชิกได้ พบปะพูดคุยสนิทสนมกันมากขึ้น และสืบทอดการทำงานการทำงานแบบมีส่วนร่วม ช่วยเหลือเกื้อกูล เสียสละไว้วางใจ

กิจกรรมศูนย์การเรียนรู้และผู้สูงอายุ

ศูนย์การเรียนรู้ เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในลักษณะของการใช้เป็นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ไม่มีการกำหนดกิจกรรมตายตัวแต่จะปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมและความต้องการของชุมชน เช่น จัดให้เป็นสถานที่ในการดำเนินงานของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ **โครงสร้างการบริหารจัดการจึงไม่มีการกำหนดบุคคลที่เฉพาะเจาะจงมารับผิดชอบ เพราะทุกคนในชุมชนมีหน้าที่รับผิดชอบช่วยกันรักษาดูแลและเป็นเจ้าของร่วมกัน** แต่หากมีการทำงานที่ต้องการผู้รับผิดชอบในประเด็นงานที่เพิ่มขึ้นมาเป็นครั้งคราว เช่น ปรับปรุงอาคารสถานที่ จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาก็จะมีการประชุมตกลงกันในเวทีประชุมสภาหมู่บ้าน ในการบริหารจัดการศูนย์การเรียนรู้ จึงมีคณะทำงานชุดเดียวกับคณะทำงานของชุมชน (ผู้ใหญ่บ้านและแกนนำหลัก) มาทำหน้าที่รับผิดชอบเป็นผู้ประสานงานหลัก **ซึ่งไม่มีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบกันอย่างชัดเจน เพราะทุกคนสามารถทำงานแทนกันได้** ศูนย์การเรียนรู้มีกิจกรรมหลัก ๆ คือ ใช้เป็นสถานที่

กิจกรรมที่เกิดขึ้นจากศูนย์การเรียนรู้ได้สร้างประโยชน์ให้กับชุมชนหลายด้าน ก่อให้เกิดความเข้มแข็งและสร้างทุนทางสังคมให้เพิ่มขึ้น คือ สร้างการมีส่วนร่วมทางความคิด ร่วมทำกิจกรรมต่างๆ และรับผลประโยชน์กระจายไปในรูปของค่าทดแทนการขาดรายได้ที่มาช่วยจัดเตรียมความพร้อมด้านสถานที่ จำหน่ายของที่ระลึก สินค้าชุมชน ค่าบริการอาหาร น้ำดื่ม ที่พัก โฮมสเตย์ ฯลฯ สุดท้ายคือคนในชุมชนได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการนำเงินกองทุนพัฒนาหมู่บ้านที่ส่วนหนึ่งสมทบมาจากรายได้ที่ได้รับจากผู้มาศึกษาดูงานมาพัฒนาเรื่องต่างๆ ภายในชุมชน เช่น ตัดหญ้ารอบหมู่บ้าน ตัดแต่งต้นไม้ริมทางสาธารณะ สร้างการเรียนรู้ระหว่างคนในและนอกชุมชน ทั้งเรื่องปัญหา แนวทางการพัฒนาจากการเป็นพื้นที่กลางพบปะพูดคุย ทำกิจกรรม ต้อนรับผู้มาศึกษาดูงาน นับเป็นกิจกรรมที่ช่วยสร้างทุนทางสังคมให้เกิดกับที่อื่นด้วยในเรื่องของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างและพัฒนาผู้นำเพิ่มขึ้นผ่านการแบ่งบทบาทกันทำกิจกรรม เป็นพื้นที่เชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ภายใต้การทำงานที่อยู่บนฐานวัฒนธรรมชุมชน คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่แนบแน่น

กิจกรรมเวทีประชุมสภาหมู่บ้าน

ประสบการณ์ในการทำงานพัฒนามากว่า 20 ปี(พ.ศ.2529-2552) ทำให้บ้านจำรุงเรียนรู้วิธีการทำงานชุมชนบนฐานการพึ่งตนเองก่อน แล้วจึงขอรับการสนับสนุนจากภายนอก(ด้านงบประมาณ ด้านความรู้ ฯลฯ) ทำให้มีกลุ่มกิจกรรมเกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนทั้งที่จัดตั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการกว่า 24 กลุ่ม ดังนั้นเพื่ออำนวยความสะดวกและมีการประสานงานกันอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพระหว่างกลุ่มกิจกรรมทั้งหมด

วิธีการดังกล่าวสะท้อนถึงความเข้มแข็งและทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน คือ พัฒนาการสร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วมทางด้านความคิดที่กว้างขึ้น สร้างการเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ อย่างกว้างขวาง หลากหลาย สร้างและพัฒนาศักยภาพผู้นำรุ่นใหม่มาร่วมทำงานสาธารณะมากขึ้น สะท้อนให้เห็นทุนทางสังคมเรื่องการสร้างและสืบทอดผู้นำที่เสียสละเห็นแก่ประโยชน์

³ รายรับ-รายจ่ายของเงินกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

บทวิเคราะห์พลวัตทุนทางสังคมกับความเข้มแข็งของชุมชนบ้านจำรุง

การจัดการชุมชนของผู้นำและแกนนำหลักผ่าน 3 กิจกรรม สร้างให้เกิดความเข้มแข็งและทุนทางสังคมในเรื่องการสร้างการมีส่วนร่วม สร้างการเรียนรู้ สร้างผู้นำ สร้างการสื่อสารเชื่อมสัมพันธ์ และรื้อฟื้นภูมิปัญญามาใช้ มีพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงไปตามกิจกรรมที่รัฐกำหนด (ร้านค้าชุมชน) และกิจกรรมที่ชุมชนตั้งขึ้นจากการเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง (ศูนย์การเรียนรู้ฯ และเวทีประชุมสภาหมู่บ้าน) ขณะเดียวกันก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชน

ในช่วงการเกิดกิจกรรมร้านค้า พ.ศ. 2529-2547 การจัดการชุมชนยังเป็นลักษณะการดำเนินงานตอบสนองนโยบายจากภาครัฐ กลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนจึงตั้งขึ้นตามที่รัฐให้การสนับสนุนรวมถึงการก่อตั้งกิจกรรมร้านค้าชุมชน การบริหารจัดการชุมชนในช่วงนี้ยังไม่มี การเชื่อมโยงทุกกิจกรรมเข้าด้วยกัน (แต่ละกลุ่มบริหารจัดการกันเองภายใน) ดังนั้นภาระของผู้นำและแกนนำหลักหลักในด้านการประสานเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ ยังมีไม่มากนัก การมีส่วนร่วมของผู้นำและแกนนำหลักในด้านการบริหารจัดการร้านค้าจึงมีความเข้มข้นมาก เห็นได้จากการทำงานบนฐานของความเสียสละทุ่มเท ในขณะที่สมาชิกมีส่วนร่วมในด้านปฏิบัติ คือการเข้ามาช่วยกันซื้อสินค้า เนื่องด้วยลักษณะของกิจกรรมจึงทำให้การมีส่วนร่วมของสมาชิกแน่นไปด้านนี้ การเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจึงมักเกิดขึ้นในกลุ่มผู้นำ และเกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้มาศึกษาดูงานร้านค้า การสื่อสารเชื่อมความสัมพันธ์ของผู้นำเกิดขึ้นระหว่างการมาช่วยกันจัดซื้อ ตรวจสอบจำนวนสินค้า ฯลฯ ในส่วนของการสร้างผู้นำที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมนี้มาจากการเข้าร่วมในรูปแบบของการอาสาสมัคร กับเข้ามาเรียนรู้ในรูปแบบของคณะกรรมการร้านค้า ต่อมา (พ.ศ. 2547-2552) ความเข้มข้นของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมร้านค้าเริ่มลดลง เพราะเป็นกิจกรรมที่ตอบสนองต่อปัญหาในช่วงปัจจุบันได้น้อย และสมาชิกออกไปซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดใหญ่มากขึ้น

กิจกรรมศูนย์การเรียนรู้ฯ และเวทีประชุมสภาหมู่บ้าน เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการริเริ่มของคณะทำงานและชุมชนเอง มีวิธีการจัดการโดยพยายามให้คนทุกเพศทุกวัยเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกิจกรรมของชุมชน เกิดขึ้นบนพื้นฐานของระบบคิดการช่วยเหลือกัน และด้วยลักษณะของตัวกิจกรรมเองทำให้ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของ 2 กิจกรรมนี้ ในเรื่องการสร้างการเรียนรู้ สร้างผู้นำ สื่อสารเชื่อมความสัมพันธ์ และการรื้อฟื้นภูมิปัญญามาใช้ จึงขยายขอบเขตกว้างขึ้นจากในกลุ่มของผู้นำสู่สมาชิกภายในชุมชน แต่ความเข้มข้นของผลที่เกิดขึ้นแตกต่างกันไปตามลักษณะของกิจกรรม โดยเรื่องการมีส่วนร่วมในด้านการร่วมคิด ตัดสินใจจะมีความเข้มข้นมากในกิจกรรม

จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นถึงทุนทางสังคมและความเข้มแข็งที่เพิ่มและขยายวงกว้างมากขึ้นจากการจัดการชุมชนของคณะทำงานบนฐานของการพึ่งตนเอง ทั้งในเรื่องของการมีส่วนร่วม สร้างการเรียนรู้ การสร้างผู้นำ สื่อสารเชื่อมความสัมพันธ์ และการรื้อฟื้นภูมิปัญญามาใช้ทำงานชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็ลดทอนทุนทางสังคมลงบางส่วน คือ การถอยออกจากการเข้าร่วมงานชุมชนของผู้นำและแกนนำหลักรุ่นเก่า เนื่องจากมีแนวคิดของการทำงานที่แตกต่างกันในเรื่องความเหมาะสมของวิธีการสนับสนุนคนในชุมชนที่เข้าร่วมงานสาธารณะโดยให้ค่าตอบแทนบางส่วน ซึ่งยังไม่สามารถสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจและยอมรับระหว่างกันได้อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น กลุ่มผู้นำรุ่นเก่าบางคนจึงถอยออก และสร้างพื้นที่ให้กับกลุ่มตนในการทำงานเพื่อสาธารณะ สะท้อนให้เห็นว่าถึงแม้จะมีแนวทางการทำงานที่แตกต่างกันแต่อยู่บนฐานของความต้องการให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี นับเป็นระบบคิดทุนทางสังคมที่สืบทอดจากผู้นำรุ่นสู่รุ่น

ท้ายนี้ผู้เขียนมีความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลง(เพิ่มขึ้น ลดลง)ของทุนทางสังคมและความเข้มแข็งของชุมชนส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะของกิจกรรมและวิธีการจัดการ ซึ่งชุมชนต่างๆ สามารถเรียนรู้ ทำความเข้าใจตัวอย่างการจัดการกิจกรรมที่เสนอในบทความนี้ไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับปัญหา ความต้องการ และบริบทชุมชนตนเองเพื่อเสริมสร้าง พัฒนาความเข้มแข็งและทุนทางสังคมที่มีในชุมชนได้

บทส่งท้าย : สิ่งที่ได้เรียนรู้จากการลงพื้นที่ศึกษาชุมชน

การลงพื้นที่ศึกษาชุมชนบ้านจำรุง ผู้เขียนได้เรียนรู้สิ่งสำคัญหลายประเด็น ทั้งประเด็นที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับผู้เขียนเรื่องการเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่ผู้นำและแกนนำหลักรุ่นเก่า-รุ่นใหม่มีแนวคิดการจัดการชุมชนแตกต่างกัน และประเด็นที่ได้เรียนรู้วิธีการทำงานพัฒนาของชุมชน แต่ละประเด็นช่วยเปิดประสบการณ์แปลกใหม่ทำให้ผู้เขียนเข้าใจสถานการณ์ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกชุมชนลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ประเด็นแรก ผู้ลงเก็บข้อมูลศึกษาชุมชนต้องทำให้เป็นกลาง ไม่มีอคติกับข้อมูลที่ได้ และมีความรอบครอบในการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อครั้งที่ผู้เขียนลงเก็บข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ

ประเด็นที่ 2 ชุมชนมีวิธีการจัดการความขัดแย้งที่เหมาะสมตามวิถีความเป็นเครือญาติ ผู้นำและแกนนำหลักแต่ละรุ่นสามารถทำงานพัฒนาตามแนวทางของตนได้ต่อเนื่องและสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์การทำงานพัฒนา และพบปะพูดคุยกับผู้นำ แกนนำหลัก และคนในชุมชน ทำให้ผู้เขียนได้เรียนรู้วิธีหนึ่งของการทำงานบนความขัดแย้งทางความคิด คือแต่ละกลุ่มที่มีแนวทางการทำงานชุมชนที่แตกต่างกัน ต่างเปิดโอกาสให้คิด ริเริ่ม บริหารจัดการตามแนวทางที่กลุ่มตนถนัดบนฐานของการสร้างประโยชน์ให้ชุมชน ไม่มีการขัดขวางคัดค้านอย่างเอาเป็นเอาตายเพียงแต่วิพากษ์วิจารณ์ถึงลักษณะการทำงานของแต่ละฝ่ายเท่านั้น สะท้อนให้เห็นว่าความแตกต่างทางความคิดที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ได้ทำให้การทำงานเพื่อชุมชนของทุกคนหยุดชะงัก

สุดท้ายการศึกษาประเด็นการจัดการกิจกรรมชุมชน ยังช่วยเปิดมุมมองใหม่ให้ผู้เขียนเข้าใจคำว่า “เสียสละ” ในความหมายที่ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ที่เข้ามากระทบชุมชน โดยการทำงานของผู้นำและแกนนำหลักรุ่นเก่าอยู่บนฐานของความเสียสละที่อธิบายด้วยความหมายว่า “การให้โดยไม่หวังผลตอบแทน” เช่น ผู้นำเสียสละ บริจาคบ้านให้เป็นที่ทำการร้านค้าชุมชนแห่งแรก คณะทำงานไม่รับเงินค่าทดแทนการขาดรายได้ที่มาทำงานพัฒนาของชุมชน ส่วนการทำงานของผู้นำและแกนนำหลักรุ่นใหม่อยู่บนฐานของความเสียสละที่อธิบายด้วยความหมายว่า “คือการเอาธุระ ใส่ใจต่องานพัฒนาของชุมชนถือเป็นภารกิจที่จะต้องเข้าร่วมอย่างแข็งขัน” เช่น เข้าร่วมประชุมเวทีสภาหมู่บ้านทุกเดือน เพื่อแลกเปลี่ยน แสดงความคิดเห็น ร่วมสรุปแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาต่อยอดงานชุมชน

จากที่กล่าวมาเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ที่ผู้เขียนได้รับจากการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนบ้านจำรุง นับเป็นประโยชน์อย่างมากที่ผู้เขียนจะสร้างความเข้าใจ เตรียมความพร้อมของตนในการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนอื่น

รายการอ้างอิง

- กนกวรรณ จินานุวัฒนา. (2546). **กระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินการธุรกิจชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกรอง ตำบลคลองกรอง อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, ภาควิชาการพัฒนชุมชน.
- เดวิท แมทิวส์. (2540). **จากปัจเจกสู่สาธารณะ – กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- พระมหาธนพล พรหมสุวรรณ. (2546). **ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร: ศึกษาเฉพาะกรณี ชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, ภาควิชาการพัฒนชุมชน.
- ภมรรัตน์ สุธรรม. (2546). **พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันออก**. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- ฤทัยรัตน์ รัตนสร้อย. (2552). **พลวัตทุนทางสังคมกับความเข้มแข็งของชุมชน : กรณีศึกษาบ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, ภาควิชาการพัฒนชุมชน.
- วรวุฒิ ไร่มรัตนพันธ์. (2548). **ทุนทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา.